

УДК 338.43.012.05.025.7(477)

Урба С.І.

кандидат економічних наук,
доцент кафедри економіки підприємства,
Львівський національний університет імені Івана Франка

Червона О.Ю.

кандидат економічних наук,
доцент кафедри економіки підприємства,
Львівський національний університет імені Івана Франка

АНАЛІЗ СТРУКТУРНИХ ЗМІН В АГРАРНОМУ СЕКТОРІ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ

У статті проведено оцінку структурних змін аграрного сектору економіки України, здійснено аналіз організаційно-правових форм господарювання вітчизняних аграрних підприємств протягом останніх років. Запропоновано основні заходи щодо формування оптимальної структури аграрного сектору та збільшення частки виробництва продукції сільськогосподарських суб'єктів господарювання. Дані заходи мають провадитися у таких напрямках: упровадження прогресивних та інтегрованих форм господарювання; кооперування сільськогосподарських підприємств у різних сферах; стимулювання розвитку інфраструктури в регіонах та Україні у цілому. Відзначено, що важливу роль у підвищенні ефективності та конкурентоспроможності різних форм господарювання в аграрній сфері відіграє держава, яка має спрямувати зусилля на впровадження інноваційно-інвестиційних проектів та фінансово-кредитку підтримку.

Ключові слова: аграрний сектор, організаційно-правові форми, структура аграрного сектору економіки, рослинництво, тваринництво, державна підтримка.

АНАЛИЗ СТРУКТУРНЫХ ИЗМЕНЕНИЙ В АГРАРНОМ СЕКТОРЕ ЭКОНОМИКИ УКРАИНЫ

Урба С.И., Червона О.Ю.

В статье проведена оценка структурных изменений аграрного сектора экономики Украины, осуществлен анализ организационно-правовых форм хозяйствования отечественных аграрных предприятий в последние годы. Предложены основные мероприятия по формированию оптимальной структуры аграрного сектора и увеличению доли производства продукции сельскохозяйственных субъектов хозяйствования. Данные мероприятия должны проводиться в следующих направлениях: внедрение прогрессивных и интегрированных форм хозяйствования; кооперирование сельскохозяйственных предприятий в различных сферах; стимулирование развития инфраструктуры в регионах и Украине в целом. Отмечено, что важную роль в повышении эффективности и конкурентоспособности различных форм хозяйствования в аграрной сфере играет государство, которое должно направить усилия на внедрение инновационно-инвестиционных проектов и финансово-кредитную поддержку.

Ключевые слова: аграрный сектор, организационно-правовые формы, структура аграрного сектора экономики, растениеводство, животноводство, государственная поддержка.

ANALYSIS OF STRUCTURAL CHANGES
IN THE AGRICULTURAL SECTOR OF THE UKRAINIAN ECONOMY

Urba S., Chervona O.

The article assesses the structural changes in the agrarian sector of the Ukrainian economy. The analysis of organizational and legal forms of management of domestic agrarian enterprises during the last years has been performed. The main activities for forming the optimal structure of the agricultural sector and increasing of the share of production of agricultural enterprises are proposed. These activities should be carried out in the following areas: introduction of progressive and integrated forms of management; co-operation of agricultural enterprises in the different kinds of activities, stimulating the development of infrastructure in the regions and in Ukraine as a whole. It is noted that important role in improving the efficiency and competitiveness of various forms of management in the agrarian area is for the state, which should focus on: introducing innovative-investment projects and financial and credit support.

Keywords: agrarian sector, organizational-legal forms, structure of the agrarian sector of economy, crop production, livestock breeding, state support.

Постановка проблеми. Сучасний аграрний сектор економіки України є складною багатоелементною системою. Структура цієї системи почала формуватися з часів проголошення незалежності України і продовжує змінюватися й сьогодні. Збалансована та ефективна структура аграрного сектору національної економіки, що ґрунтується на використанні конкурентних переваг сільського господарства України і має соціально-орієнтовану модель економічного зростання, необхідна для гарантування продовольчої безпеки та розвитку держави. Проте нині ще не сформована раціональна структурно-організаційна модель розвитку сільського господарства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню структурних змін аграрного сектору економіки України протягом останніх років присвятили свої наукові праці такі вчені, як: В. Андрійчук, П. Гайдучкий, В. Кифяк, М. Ковальчук, Ю. Лопатинський, М. Маліка, М. Павлишенко, В. Рябокони, П. Саблук, Н. Скачек, В. Юрчишин. Зважаючи на внесок авторів щодо оцінки структури аграрного сектору економіки України та враховуючи складність й багатоаспектність цієї проблеми, подальшого дослідження потребують механізми та особливості впливу різних організаційно-правових форм на результати розвитку аграрного сектору в цілому.

Постановка завдання. Метою статті є оцінка структурних змін, дослідження напрямів та інструментів їхнього сприятливого впливу на ефективність розвитку аграрного сектору економіки України.

Вклад основного матеріалу дослідження. Україна має одні з найкращих у світі природні та кліматичні умови для розвитку сільськогосподарського виробництва та аграрного сектору. Однак унаслідок технологічної відсталості та нерациональної організації виробництва у даній сфері наша держава сьогодні не може реалізувати значний аграрний потенціал.

Економічний розвиток держави залежить від форм власності на засоби виробництва і виготовлену продукцію, а відповідно, й форм господарювання. Тому проблеми реформування аграрного сектору економіки, розвитку різноманітності, ефективних організаційно-правових структур і розроблення механізмів їх реалізації постійно перебували і перебувають у полі зору економічної науки [2, с. 79].

Етапи аграрних трансформацій в Україні умовно поділяють залежно від прийняття основних нормативно-правових документів щодо функціонування та

розвитку аграрного господарства. Перший етап починається з часів проголошення незалежності України і до 2000 р. Протягом цього періоду було здійснено роздержавлення і приватизацію майна колективних та більшості державних сільськогосподарських підприємств та їх реорганізацію. Трансформаційні процеси на цьому етапі відзначалися непослідовністю та самоплинністю, що призвело до занепаду сільськогосподарського виробництва.

Другий етап аграрних трансформацій, який розпочався у 2000 р., був зумовлений Указом Президента України «Про невідкладні заходи щодо прискорення реформування аграрного сектору економіки» (грудень 1999 р.). Цей етап став початком створення нових виробничих формувань, що дало змогу сформувати дуальну структуру сільського господарства, яка охоплює два типи (сектори) виробників аграрної продукції, а саме корпоративний (сільськогосподарські підприємства) та індивідуальний (господарства населення). Згодом у структурі сільськогосподарських підприємств почали виділяти фермерські господарства. Протягом цього періоду визначено основні інституційно-економічні рамки у відносинах власності й аграрного підприємництва, сформовано інститути землекористування на засадах оренди і суборенди. Крім того, проведені заходи зумовили збільшення нагромадженого капітального багатства домогосподарств села та розширення бази самозабезпечення їх власною продукцією.

З 2009 по 2015 р. відбувається наступний етап трансформацій в аграрному секторі економіки. Це пов'язано з адаптаційними процесами до умов членства України у Світовій організації торгівлі. Цей період ознаменувався вдосконаленням насамперед інституційного середовища аграрного сектору економіки та розробленими механізмами його інвестиційної та фінансово-кредитної підтримки.

Серед важливих кроків, що визначають подальші особливості формування структури в аграрному секторі економіки, такі: прийняття Державної цільової програми розвитку українського села на період до 2015 р., Стратегії розвитку аграрного сектора економіки на період до 2020 р., Єдиної комплексної стратегії розвитку сільського господарства та сільських територій на 2015–2020 рр., Концепції розвитку державно-приватного партнерства в Україні на 2013–2018 рр. та початок впровадження і застосування положень поглибленої та всеосяжної зони вільної торгівлі (з 2016 р.).

Це є значним кроком для розвитку аграрної сфери. Таким чином, почали відкриватися перспективи подальшого освоєння ринку країн ЄС вітчизняними компаніями, поліпшення рівня якості, характеристик екологічності та безпечності української продукції аграрної галузі, вдосконалення стану продовольчої безпеки держави [1, с. 30].

У сучасній структурі виробників сільськогосподарської продукції України за організаційно-правовими формами виділяють кілька видів суб'єктів господарювання. До них належать домашні господарства населення, приватні підприємства, різні форми кооперативів, господарські товариства (ТОВ та акціонерні товариства).

Домашні господарства населення, якими можуть бути і фізичні особи – підприємці, вирощують продукцію сільського господарства як для власних потреб, так і на продаж. Такі господарства спеціалізуються на комерційному вирощуванні овочів та інших культур, що важко виростити в промислових масштабах через необхідність ручної праці.

Приватні підприємства в сільському господарстві представлені фермерськими господарствами та приватними сільськогосподарськими підприємствами. Фермерські господарства можуть створюватися виключно громадянами України, а їхня діяльність повинна базуватися на праці членів сім'ї фермера, хоча допускається і найм працівників.

Приватні сільськогосподарські підприємства – це юридичні особи, що діють на основі приватної власності та можуть засновуватися громадянами України, а також іноземцями, особами без громадянства та юридичними особами.

Ще однією формою у структурі виробників аграрної продукції є підприємства колективної власності, різні форми кооперативів. Кооперативи в Україні можуть бути різних видів. Найпоширенішими з них є виробничі та обслуговуючі кооперативи. Виробничий кооператив утворюється виключно фізичними особами для спільної виробничої або іншої господарської діяльності на засадах їх обов'язкової трудової участі з метою одержання прибутку. Обслуговуючий кооператив утворюється фізичними та/або юридичними особами для надання послуг переважно членам кооперативу, а

також іншим особам із метою провадження їхньої господарської діяльності.

Господарські товариства можуть бути як національними, так і іноземними або з іноземними інвестиціями. В аграрному секторі економіки господарські товариства є найпоширенішою формою господарювання після фермерських господарств. Вони представлені переважно у формі товариств з обмеженою відповідальністю та акціонерних товариств.

Аналізуючи структуру аграрних підприємств за організаційно-правовими формами господарювання протягом 2012–2017 рр. (табл. 1), відслідковуємо зменшення їх загальної кількості на 3 857 од. Слід зазначити, що фермерські господарства до 2015 р. мали тенденцію зниження їх чисельності, однак у 2017 р. їх кількість зросла і стала найбільшою за всі роки. Різко скоротилися державні підприємства: майже на одну третю у 2017 р. порівняно з 2012 р. Тенденція до скорочення спостерігається і у приватних підприємствах та кооперативах. А чисельність господарських підприємств зростає, хоча й не значними темпами.

Як показують дані табл. 2, структура виробництва валової продукції сільського господарства за категоріями господарств змінилася, тобто в останні роки починають домінувати сільськогосподарські підприємства.

Якщо у 2000 р. питома вага виробництва становила 38,4% у сільськогосподарських підприємствах і 61,6% у господарствах населення, то в 2017 р. змінилася структура їх співвідношення до збільшення частки сільськогосподарських підприємств (56,4%) та зменшення у господарствах населення (43,6%), тобто підприємства стають основними виробниками. При цьому в 2017 р. порівняно з 2000 р. відбулися зміни у співвідношенні випуску продукції: господарства населення у рослинництві стали виробляти 60,5%, а в 2000р. – 49,3%; у тваринництві ці підприємства виробили 45,8% і 21,0%, відповідно.

За роки трансформацій в аграрному секторі економіки найбільш значних змін зазнало тваринництво. Тваринницька галузь забезпечує сировиною м'ясо-молочну галузь та добривами рослинництво, а населення – високоякісними, калорійними, дієтичними й вітамінізованими продуктами харчування. Так, у 2017 р. частка продукції тваринництва в загальному

Таблиця 1. Структура суб'єктів господарювання аграрного сектору України за організаційно-правовими формами

Організаційно-правова форма господарювання	Роки											
	2012		2013		2014		2015		2016		2017	
	од.	у % до підсумку	од.	у % до підсумку	од.	у % до підсумку	од.	у % до підсумку	од.	у % до підсумку	од.	у % до підсумку
Усього	49415	100	49046	100	46199	100	45379	100	47697	100	45558	100
Господарські товариства	8235	16,7	8245	16,8	7750	16,8	7721	17,0	8700	18,2	6967	15,3
Приватні підприємства	4220	8,5	4095	8,3	3772	8,2	3627	8,0	3752	7,9	3215	7,1
Кооперативи	848	1,7	809	1,6	674	1,4	596	1,3	738	1,5	448	1,0
Фермерські господарства	34035	68,9	34168	69,7	33084	71,6	32303	71,2	33682	70,6	34137	74,9
Державні підприємства	296	0,6	269	0,6	228	0,5	241	0,5	222	0,5	199	0,4
Підприємства інших форм господарювання	1781	3,6	1460	3,0	691	1,5	891	2,0	603	1,3	592	1,3

Джерело: побудовано авторами на основі [4]

Таблиця 2. Питома вага основних категорій господарств у виробництві валової продукції сільського господарства у 2000, 2005–2017 рр., %

Роки	Валова продукція			Продукція рослинництва			Продукція тваринництва		
	Усі категорії господарств	у тому числі		Усі категорії господарств	у тому числі		Усі категорії господарств	у тому числі	
		сільськогосподарські підприємства	господарства населення		сільськогосподарські підприємства	господарства населення		сільськогосподарські підприємства	господарства населення
2000	100,0	38,4	61,6	100,0	49,3	50,7	100,0	21,0	79,0
2005	100,0	40,5	59,5	100,0	48,6	51,4	100,0	26,2	73,8
2006	100,0	42,8	57,2	100,0	50,7	49,3	100,0	29,2	70,8
2007	100,0	43,2	56,8	100,0	50,1	49,9	100,0	32,3	67,7
2008	100,0	50,3	49,7	100,0	58,0	42,0	100,0	34,4	65,6
2009	100,0	48,6	51,4	100,0	54,9	45,1	100,0	36,7	63,3
2010	100,0	48,3	51,7	100,0	53,6	46,4	100,0	38,8	61,2
2011	100,0	51,8	48,2	100,0	56,7	43,3	100,0	40,6	59,4
2012	100,0	50,7	49,3	100,0	55,0	45,0	100,0	41,8	58,2
2013	100,0	54,0	46,0	100,0	58,6	41,4	100,0	43,5	56,5
2014	100,0	55,3	44,7	100,0	59,4	40,6	100,0	45,5	54,5
2015	100,0	55,1	44,9	100,0	59,1	40,9	100,0	45,5	54,5
2016	100,0	57,0	43,0	100,0	61,3	38,7	100,0	45,6	54,4
2017	100,0	56,4	43,6	100,0	60,5	39,5	100,0	45,8	54,2

Джерело: побудовано авторами на основі [4]

Таблиця 3. Структура валової продукції сільського господарства в 2017 р.

Валова продукція	Усі категорії господарств		У тому числі			
			сільськогосподарські підприємства		господарства населення	
	млн грн	у % до підсумку	млн грн	у % до підсумку	млн грн	у % до підсумку
Валова продукція – всього	249157,0	100,0	140535,2	100,0	108621,8	100,0
Продукція рослинництва	179474,6	72,0	108601,1	60,5	70873,5	39,5
Продукція тваринництва	69682,4	28,0	31934,1	45,8	37748,3	54,2

Джерело: побудовано авторами на основі [4]

обсязі валової продукції сільського господарства становила 28% (табл. 3). Що стосується сільськогосподарських підприємств, то їх питома вага у виробництві валової продукції тваринництва за останні роки зростає, тобто в останні роки вони стали основними виробниками тваринницької продукції.

У рослинництві значний вплив на показники динаміки виробництва основних сільськогосподарських культур здійснила зміна структури їх посівних площ. У 2000–2017 рр. відбулося збільшення виробництва зернових та зернобобових культур, а їх обсяги в 2011, 2013–2015 рр. перевищили рівень 1990 р. Водночас зменшення площ, з яких було зібрано врожай цукрових буряків, призвело до скорочення валових зборів цієї культури, навіть за збільшення урожайності. Орієнтація сільськогосподарських підприємств на вирощування рентабельних зернових, а також олійних культур не сприяє збалансованому постачанню на ринок різноманітної продукції харчування. Як наслідок, в останні роки спостерігається недовиробництво сільськогосподарських культур, а саме круп'яних та плодовоовочевих, оскільки вони є малорентабельними,

трудомісткими або збитковими. Результатом цього є зниження пропозиції окремих сільськогосподарських культур на ринку, формування ажіотажного попиту та стрімкого зростання цін.

Усі форми господарювання є вагомими складниками сучасного аграрного сектору економіки, а співвідношення між ними визначають модель його розвитку. Перспективи розвитку тієї чи іншої форми визначаються змістом державної політики у сфері сільського господарства. Своєю чергою, ця політика формується з урахуванням стратегічних пріоритетів та поточних завдань розвитку суспільства й економіки, традицій і вподобань населення, можливостей внутрішнього та зовнішнього середовища [5, с. 42].

Тому пріоритетними завданнями розвитку форм господарювання в аграрному секторі економіки є створення раціональної та оптимальної організаційної моделі сільського господарства та збільшення частки виробництва продукції сільськогосподарських суб'єктів господарювання.

У процесі вирішення зазначених завдань необхідно враховувати: природні умови для ведення господар-

ства та спеціалізацію певного регіону, наявність трудового потенціалу, кваліфікованих кадрів та стратегічні перспективи розвитку регіону. При цьому важливо створити рівні економічні умови розвитку всіх форм господарювання та сприяти веденню сільського господарства, спроможного розвиватися на принципах розширеного відтворення.

Враховуючи сучасні тенденції, основні заходи щодо формування оптимальної структури аграрного сектору економіки мають провадитися у таких напрямках:

- формування прогресивних та інтегрованих форм господарювання шляхом дієвих механізмів трансформації сільськогосподарських товаровиробників з однієї форми господарювання в іншу. Наприклад, об'єднання господарств населення однієї місцевості у фермерське господарство або сільськогосподарське підприємство;

- сприяння створенню великотоварного виробництва в регіонах, в яких доцільно виробництво найдокладніших видів сільськогосподарської продукції;

- кооперування сільськогосподарських підприємств щодо спільного використання машинно-тракторного парку та транспортних засобів;

- стимулювання розвитку сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів із закупівлі, зберігання, переробки і збуту продукції тваринництва та рослинництва.

Для підвищення ефективності та конкурентоспроможності різних форм господарювання в аграрному секторі економіки України доцільною є підтримка та сприяння держави в таких напрямках, як:

- розроблення та впровадження різними формами господарювання інноваційних ідей та технологій у рослинництві та тваринництві;

- оптимізація системи ціноутворення на аграрну продукцію;

- впорядкування господарських взаємовідносин та розбудова ефективного механізму мотивації праці;

- розширення інфраструктури та створення умов для збуту виробленої сільськогосподарської продукції;

- інвестиційна підтримка під час реалізації проєктів в аграрному секторі економіки;

- забезпечення фінансово-кредитної підтримки, а саме запровадження державних гарантій і поручительства за кредитування, а також компенсації банківських ставок за наданий кредит усім малим і середнім формам господарювання на селі;

- стимулювання розвитку обслуговуючої кооперації для надання господарствам населення агротехнічних послуг та споживчої кооперації для забезпечення збуту залишків вирощеної продукції городницькими й садівничими господарствами, а також присадибними господарствами сільського населення.

Висновки з проведеного дослідження. Сучасна структура аграрного сектору економіки України формувалася під впливом низки політичних, економічних та соціальних процесів. У цей час змінювалося співвідношення між різними організаційно-правовими формами суб'єктів господарювання. У процесі подальшого розвитку аграрного сектору економіки будуть відбуватися організаційні та структурні зміни. При цьому в ефективності організаційно-економічної структури сільськогосподарських підприємств важливу роль будуть відігравати типи господарств за соціально-економічною природою за домінуючої ролі приватної власності.

Для формування оптимальної структури аграрного сектору економіки та його успішного функціонування у сучасних висококонкурентних умовах необхідна реалізація низки заходів, а саме: впровадження прогресивних та інтегрованих форм господарювання; розвиток обслуговуючої та споживчої кооперації; стимулювання розвитку інфраструктури аграрного сектору економіки; впровадження інноваційних технологій; інвестиційна підтримка; оптимізація системи ціноутворення на аграрну продукцію; впорядкування господарських взаємовідносин та створення ефективного механізму мотивації праці; розроблення та впровадження дієвих механізмів кредитування, державних гарантій, кредитної кооперації.

1. Анисенко О.В., Вакар К.В. Розвиток аграрного сектору України в умовах інституційних змін. *Агросвіт*. 2018. № 9. С. 27–32.

2. Ківало О. Функціонування сільськогосподарських підприємств та особистих господарств населення: стан, особливості, перспективи. *Вісник Львівського національного аграрного університету*. 2010. № 2. С. 78–85.

3. Лопатинський Ю.М., Мельник О.І. Особливості трансформації аграрного сектора економіки України. *Агросвіт*. 2013. № 18. С. 3–10.

4. *Сільське господарство України 2017: статистичний збірник / відп. за вип. О.М. Прокопенко. К.: Державна служба статистики України, 2018. 245 с.*

5. *Стратегічні напрями розвитку сільського господарства України на період до 2020 року / за ред. Ю.О. Лупенка, В.Я. Месель-Веселяка. К.: ННЦ «ІАЕ», 2012. 182 с.*

E-mail: urb25@ukr.net

E-mail: Olgachervona@gmail.com